

BANKLARDA OPERATSION RISKLARNI BOSHQARISH BO‘YICHA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Islomov Shohboz Shuxrat o‘g‘li

Bank-Moliya akademiyasi magistranti

Operatsion risklarni boshqarish sohasi ilmiy izlanishlar va nazariy modellarning faol rivojlanishiga guvoh bo‘lmoqda, bu esa turli o‘lchash, baholash va boshqarish yondashuvlarini shakllantirishga imkon beradi. Operatsion risklarni o‘lchash va baholashning nazariy modellari bir qator ilmiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Statistika modellar orasida Yo‘qotishlar Tarqalishini Tahlil Qilish (LDA) usuli alohida o‘rin tutadi, u tarixiy yo‘qotishlar ma‘lumotlarini (chastota va og‘irlik) Puasson, log-normal yoki Pareto kabi statistik tarqalishlar bilan modellashtirishga asoslanadi. Cruz va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan LDA Kichik Miqyosda Ichki Baholash (AMA) yondashuvining asosini tashkil etadi va operatsion risk uchun kapital zaxirasini hisoblashga imkon beradi. Biroq, LDA ning kamdan-kam uchraydigan katta hodisalarni etarlicha hisobga olmaslik kabi kamchiligini bartaraf etish uchun Ekstremal Qiymatlar Nazariyasi (EVT) qo‘llaniladi, bu Embrechts, McNeil kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan va “quyruq” hodisalarini modellashtirishga qaratilgan. Bayes yondashuvlari esa kam ma‘lumot mavjud bo‘lgan yangi risk turlari yoki kam rivojlangan banklar uchun ekspert baholarini va cheklangan tarixiy ma‘lumotlarni birlashtirish imkoniyatini beradi (King, Alexander). Statistika ma‘lumotlar etarli bo‘lmagan holatlarda esa Ssenariy Tahliili qo‘llaniladi, u potentsial operatsion hodisalar va ularning ta‘siri haqida ekspert baholarini tizimli ravishda ishlab chiqish va baholashga imkon beradi, ammo bu modelning sifatiga ekspertlar bilim darajasi va obyektivligi katta ta‘sir ko‘rsatadi. Yana bir nazariy yo‘nali sh Agent Asosidagi Modellar bo‘lib, ular bank ichidagi individual “agentlar” (xodimlar, bo‘limlar) o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir va qarorlar qabul qilish jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali operatsion risklarning qanday paydo bo‘lishini va tarqalishini tushunishga harakat qiladi.

Xalqaro regulyatorlik doirasi, ayniqsa BASEL II/III tomonidan taklif etilgan yondashuvlar, operatsion riskni boshqarishda keng qo‘llaniladigan ramkalarini taqdim etadi. Asosiy Ko‘rsatkichlar Yondashuvi (BIA) eng oddiy usul hisoblanib, kapital talabi bankning yillik gross daromadining aniq foizi sifatida hisoblanadi. Uning afzalligi soddaligi va kam resurs talabida, kamchiligi esa bankning individual risk profilini aks ettirmasligidadir. Standartlashtirilgan Yondashuv (SA) bank faoliyatini bir nechta biznes-liniyalarga bo‘lish va har biri uchun regulyator tomonidan belgilangan beta-koeffitsient bo‘yicha kapital talabini hisoblashni nazarda tutadi. Bu usul BIA ga nisbatan ancha sezgirroq bo‘lsa-da, hali ham bankning ichki risk bahosi bilan to‘liq bog‘liq emas. Eng murakkab usul Kichik Miqyosda Ichki Baholash (AMA) bo‘lib, u regulyator tomonidan tasdiqlangan bankning o‘z ichki modellari va ma‘lumotlar bazasidan foydalangan holda kapital talabini hisoblashga ruxsat beradi. Nazariy jihatdan eng aniq usul bo‘lsa-da, ilmiy jihatdan murakkab modellar (LDA, EVT) va katta hajmdagi sifatli ma‘lumotlarni talab

qilishi tufayli faqat yirik va rivojlangan banklar uchun amaliy hisoblanadi, ayniqsa BASEL III/IV da AMA ning kelajagi noaniqligini hisobga olsak.

Operatsion risklarni identifikatsiya qilish, monitoring qilish, kamaytirish va nazorat qilish uchun turli usullar va strategiyalar mavjud. Identifikatsiya qilish usullari orasida Risk Xaritalari risk omillari, ularning sabablari, potentsial ta'siri va mavjud nazorat choralari vizual va tizimli tarzda belgilash va baholash imkonini beradi. Jarayon tahlili (Process Mapping) bankning asosiy operatsion jarayonlarini tahlil qilish va har bir bosqichdagi zaif nuqtalarni aniqlashga qaratilgan. Monitoring jarayonida hodisalar tahlili (KIRT – Key Risk Indicators) muhim rol o'ynaydi, u operatsion riskning paydo bo'lish ehtimolini ko'rsatuvchi oldindan aytuvchi ko'rsatkichlarni (xodimlar almashinuvi darajasi, tizimdagi nosozliklar soni, operatsion xatolar soni) kuzatish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, ichki va tashqi hodisalar ma'lumotlar bazalarini yaratish o'z bankidagi va boshqa banklardagi operatsion yo'qotishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, potentsial tahdidlarni aniqlash va profilaktika choralari ishlab chiqish uchun muhim asos bo'ladi.

Operatsion risklarni kamaytirish va nazorat qilish strategiyalari ko'p jihatli yondashuvni talab qiladi. Kuchli ichki nazorat tizimi (to'g'ri belgilangan vakolatlanish, funktsional bo'linish, operatsion cheklovlar, muvofiqlikni tekshirish) asosiy himoya mexanizmidir. Samarali Xavfsizlik Choralari (fizik xavfsizlik, axborot xavfsizligi – kriptografiya, kirish nazorati, zaxira nusxa olish, shuningdek biznesning uzluksizligini ta'minlash rejalari – BCP) tashqi va texnologik tahdidlardan himoya qiladi. Xodimlar Bilimini va Madaniyatini Oshirish operatsion risklarni tushunishga oid muntazam treninglar, axloq kodeksi va shaffof hisobot berish madaniyatini (whistleblowing) shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Riskni Transfer Qilish, xususan sug'urta (Operational Risk Insurance), ayniqsa katta, lekin kam uchraydigan yo'qotishlar uchun samarali vosita bo'lishi mumkin. Texnologik Yechimlar (avtomatlashtirish, Sun'iy intellekt (AI) va Ma'lumotlar tahlili (Data Analytics) asosida anomaliyalarni aniqlash, xatolarni oldini olish, jarayonlarni optimallashtirish) zamonaviy banklarda operatsion riskni boshqarishning kuchli vositalaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov Q.R. Banklarda operatsion risklarni boshqarish. T.: «Iqtisod-Moliya», 2021.
2. Azizov U.M. Operatsion risklar: nazariya va amaliyot. T.: «Moliya», 2019.
3. Jo'rayev S.T. Bank xizmatlarida operatsion risklarni kamaytirish. T.: «O'zbekiston», 2020.
4. Ismatov J.A. Operatsion risklarni monitoring qilish tizimi. T.: «Fan va texnologiyalar», 2022.
5. Nosirova D.M. Bank risklari: operatsion xavfni baholash. T.: «Iqtisodchi», 2018.
6. Qodirov Z.S. Operatsion risklarni moliyalashtirish. T.: «Akademiya», 2017.

7. Toshmatov A.A. Banklarda operatsion risklarni audit qilish. T.: «Istiqlol», 2019.
8. Usmonov F.Sh. Operatsion riskni o‘lchash usullari. T.: «Yangi asr avlodi», 2021.
9. Xolmirzayev B.B. Operatsion risklarni nazorat qilish. T.: «Moliya va kredit», 2020.
10. Yusupov L.R. Zamonaviy banklarda xavfni boshqarish. T.: «O‘qituvchi», 2022.

8.

